

Rhetorical Functions of Rhetorical and Interrogative Questions in the Second Book of the *Masnavi-ye Ma'navi*

Ziba

Mosadegh Mehrjardi

Azizollah

Tavakoli Kafi Abad*

Hadi Heidari Niya

PhD Candidate in Persian language and literature, Islamic Azad University, Yazd branch, Yazd, Iran; mosadeghm@yahoo.com

Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Yazd Branch, Yazd, Iran; a.tavakoli@iauyazd.ac.ir

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Yazd Branch, Yazd, Iran; heidari_hadipnuk@yahoo.com

Article Type

Research Article

Article History

Received

March 28, 2020

Received in Revised Form

October 20, 2020

Accepted

December 09, 2020

Published Online

June 22, 2025

Keywords

composition,
secondary meanings,
rhetorical questions,
interrogative questions,
Masnavi-ye Ma'navi

ABSTRACT

Skilled poets employ a range of linguistic and rhetorical techniques to persuasively engage their audience and harness the expressive power of language in artistic and literary ways. Effective writers strategically use various sentence types—interrogative, imperative, prohibitive, exclamatory, and emphatic—to bridge grammatical forms with semantic meaning and communicate complex ideas. For instance, rhetorical questions serve not only to convey meaning but also to broaden the interpretive scope of the text, allowing the poet to suggest multiple layers of intention and stimulate reflection in the reader. The dynamic interplay between speaker and audience is essential to achieving effective verbal communication. Rumi, a masterful poet and mystic, is renowned for using poetic composition to convey profound spiritual and didactic insights. In the *Masnavi-ye Ma'navi*, the frequent use of interrogative forms directed at the reader creates a continuous flow of thought, guiding the audience through layered philosophical and mystical concepts.

Cite this Article: Mosadegh Mehrjardi, Z., Tavakoli Kafi Abad, A., & Heidari Niya, H., (2025). Rhetorical functions of rhetorical and interrogative questions in the second book of the *Masnavi-ye Ma'navi*. *Literary Text Research*, 29(104), 259-288. <https://doi.org/10.22054/LTR.2021.51010.2988>

© 2025 by Allameh Tabataba'i University Press

Print ISSN: 2251-7138 **Online ISSN:** 2476-6186

Publisher: Allameh Tabataba'i University Press

Homepage: <https://ltr.atu.ac.ir>

DOI: 10.22054/LTR.2021.51010.2988

ATU
PRESS

Introduction

The rhetorical functions of questioning, particularly those involving denial, play a crucial role in this work. This article explores the rhetorical theme of denial and its artistic implications, including eternal negation, exclusion, bowing, contempt, praise, rejection, despair, mockery, support, regret, and more. It emphasizes the significance of employing questioning techniques to generate aesthetic motivation, highlights the distinctiveness of “negation” in questioning, and offers a “prescription” for its use.

The spiritual *Masnavi* contains numerous rhetorical interrogative sentences, which can be broadly categorized into two groups. The second book of the *Masnavi-ye Ma'navi* primarily focuses on the first category: negative interrogative statements. Below, these interrogative sentences are listed in order of their frequency, each serving a unique rhetorical purpose:

Eternal negation: This interrogative form emphasizes the perpetual exclusion or denial of a subject.

Insult: A question that intentionally includes denial to embarrass or criticize the listener, another person, or a concept.

Exclusion: The speaker uses this type of interrogative to stress the improbability of a situation by posing a question that implies negation.

Disability statement: This form often involves expressing reverence and admiration for the subject or individual under discussion.

Ignorance: Refers to a state free from attachment or sensual cravings; the role of this interrogative is conceptual or virtual.

Hasr wa Qasr: This involves examining or attributing a unique characteristic to a specific attribute.

Despair and disappointment: The speaker expresses disillusionment or rejection of a subject explicitly through denial.

Tahweel and scare: A rhetorical style intended to frighten or intimidate the audience.

Facilitating and easy to say: This style highlights the relative simplicity of performing an action that may seem difficult for the audience.

Bragging: This form employs rhetorical questioning to emphasize the speaker's pride and self-promotion regarding a topic, effectively conveying the essence of the argument.

This book may also include other subdivisions, such as those found in colloquial language. Molana's primary objective in this didactic collection is clearly to advise and guide the audience, a goal he achieves through the strategic use of questions fulfilling various rhetorical roles.

Literature Review

Primary references on this subject include classical Arabic texts such as *Miftab al-Uloom* (Sakkaki, 1407: 350), *Al-Aydhah* (Qazvini, n.d.: 55), *Motuwal* (Taftazani, 1416: 237), *Mughni al-Labib* (Ansari, 1406: 26), and *Khatsbar al-Ma'ani*. These seminal works provide a foundational basis for scholarly discussion, as highlighted by *Irfan* (1372: 320), which marks the beginning of an important chapter inviting academics to engage deeply with the vast knowledge of meanings derived from the miraculous source of the Holy Quran.

Persian rhetorical scholars have further developed this field by drawing upon these Arabic sources, while also integrating Qur'anic examples and the rhetorical richness found in vernacular language traditions. Among these influential works is *Jawahar al-Balagha*, a collection that encompasses key texts such as *Mukhtasar al-Ma'ani*, *Muftab al-Uloom*, *Darr al-Adab*, *Hanjar-e-Giftar*, *Taraz-e-Sukhan*, and *Rite of Rhetoric*, among others.

Research Methodology

This study employs an analytical-descriptive approach, relying primarily on library research as its methodology. The report offers a comprehensive analysis of the findings, including detailed statistics, the purpose behind each rhetorical method, and the classification of virtual meanings. Furthermore, it provides examples for each category and offers thorough explanations of the verses containing these rhetorical sentences.

The author strategically employs various rhetorical techniques throughout the presentation. Each section begins with a relevant passage from the Holy Quran that illustrates the targeted rhetorical style. This is followed by examples drawn from classical language resources as well as colloquial expressions to enhance clarity and relevance. Finally, the author presents a verse from the second book of *Masnavi-ye Ma'navi* that exemplifies the particular rhetorical form under discussion.

Discussion

Articles like this serve as valuable resources for students of Persian literature and others interested in the study of semantics. This article, in particular, focuses on the compositional effects of words within the field of semantics. Through detailed explanations, it aims to help readers understand why writers often express broader concepts than those typically encountered in conventional usage.

We anticipate that the author will continue to produce papers exploring the various rhetorical functions of compositional phrases, such as commands, restrictions, calls, and desires. Students interested in Persian literature now have an enhanced opportunity to appreciate the elegance of this field, along with the artistry of communication and originality. They are encouraged to engage deeply with the works of poets and writers who exhibit a distinctive approach to rhetoric and semantics.

For a comprehensive understanding of rhetorical connotations, it is advisable to analyze Quranic interrogatives, colloquial expressions, and the literary works of eloquent authors. Unfortunately, much of the existing literature on rhetorical sciences lacks a thorough and all-encompassing treatment of this important subject.

Conclusion

Rhetoricians widely recognize the concept of the "negative question," with its various artistic interpretations, as a crucial and frequently discussed topic. Its importance has prompted many writers to explore this subject extensively. Rumi's style of expression, drawing on the language of the Holy Quran, effectively conveys mystical concepts to his readers through poetic composition. The foundational principle of the educational framework in the spiritual *Masnavi* is to guide the audience toward the recognition of ultimate truth and the negation of falsehoods, including the rejection of superficial or worldly attachments.

In the second book of the *Masnavi*, 59.5% of rhetorical questions are negative interrogatives. Among these, 66.4% serve the artistic function of "eternal negation." This high frequency reflects Rumi's profound stance on the rejection of pleasure and transient desires.

کارکردهای بلاغی استفهام انکاری و استفهام تقریری در دفتر دوم مثنوی معنوی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران؛

mosadeghzm@yahoo.com

نویسنده مسئول؛ استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران؛

a.tavakoli@iauyazd.ac.ir

استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران؛

heidari_hadipnuk@yahoo.com

زیبا مصدق مهرجردی

عزیزالله توکلی کافی آباد *

هادی حیدری‌نیا

چکیده

«استفهام انکاری» با معانی متنوع هنری، از مباحث مهم و پر بسامد بلاغت به‌شمار می‌رود که به علت اهمیت موضوع مورد توجه دست‌نویسان نیز بوده است. مولانا با نگرش به شیوه بیان در قرآن کریم، معانی عرفانی را از طریق انشاء به خواننده منتقل می‌کند. شالوده منظومه تعلیمی مثنوی معنوی، ارشاد مخاطب به وحدانیت حق و انکار ماسوی‌الله است. نقش کارکردهای بلاغی استفهام، به‌ویژه انکار، در این بهره‌وری چشمگیر است. در این پژوهش، مبحث بلاغی انکار با معانی هنری آن؛ شامل: نفی ابد، استبعاد، تعظیم، تحقیر، تعجیز، استغنا، یأس، استهزاء، استمداد، تحسر و غیره مورد بررسی قرار گرفته و به اهمیت کاربرد ادات استفهام، جهت خلق این انگیزه زیبایی‌شناختی و تفاوت بارز استفهام «انکاری» و «تقریری» پرداخته شده است. بهترین شیوه درک معانی بلاغی، تدبیر در پرسش‌های قرآنی، کلام محاوره و آثار نویسندگان صاحب سبک است. متأسفانه، اکثر منابع علوم بلاغی در این موضوع مهم، شرح مبسوط و جامعی ندارند. ۵۹/۵ درصد از پرسش‌های بلاغی در دفتر دوم مثنوی از نوع استفهام انکاری است که ۶۶/۴ درصد از آن‌ها مفید کارکرد هنری «نفی ابد» است. این بسامد بالا، به دیدگاه متعالی مولانا در نفی نفسانیات ارتباط دارد.

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت:

۱۳۹۹/۰۱/۰۹

تاریخ بازنگری:

۱۳۹۹/۰۷/۲۹

تاریخ پذیرش:

۱۳۹۹/۰۹/۱۹

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۴/۰۱

کلیدواژه‌ها

انشاء، معانی ثانوی،

استفهام انکاری،

استفهام تقریری،

مثنوی معنوی.

استناد به این مقاله: مصدق مهرجردی، زیبا، توکلی کافی آباد، عزیزالله، و حیدری‌نیا، هادی. (۱۴۰۴). کارکردهای بلاغی استفهام انکاری و استفهام

تقریری در دفتر دوم مثنوی معنوی. متن پژوهی ادبی، ۲۹(۱۰۴)، ۲۵۹-۲۸۸.

<https://doi.org/10.22054/LTR.2021.51010.2988>

© ۱۴۰۴ دانشگاه علامه طباطبائی

ناشر: دانشگاه علامه طباطبائی

شاپا چاپی: ۲۲۵۱-۷۱۳۸

شاپا الکترونیکی: ۲۴۷۶-۶۱۸۶

نشانی وبگاه: ltr.atu.ac.ir

۱. مقدمه

در علم معانی، کلام را به «خبر» و «انشاء» تقسیم کرده‌اند و انشاء شامل: «طلبی» و «غیرطلبی» است. انشای غیرطلبی، حکم خبر داشته و در علم معانی جایگاهی چون «انشای طلبی» ندارد. «انشای طلبی لامحاله استدعا می‌کند مطلوبی را که به اعتقاد متکلم حاصل نیست در وقت طلب و الا طلب بدان تعلق نگیرد» (رجایی، ۱۳۹۲: ۸۷). انواع طلب شامل: «تمنی»، استفهام، امر، نهی و ندا» است که علم معانی به تحلیل گفتمان و معانی ثانوی آن می‌پردازد و مفاهیم «مقتضای حال» و «مقتضای ظاهر» در این علم قابل تأمل و بررسی است، نه معنای اولیه یا گزاره‌ای عبارت. عارفان صاحب‌قلم جهت انتقال اندیشه‌های بلندپایه عرفانی و ابراز هیجانات خود با استفاده از واژگان متداول و معمول زبان، میان خود و مخاطب همسویی ایجاد کرده و با این ابزار کلامی، مفاهیم متعالی را انتقال می‌دهند.

به نظر می‌رسد که زیبایی‌های خیره‌کننده جملات انشایی از علم معانی، در مقایسه با سایر علوم بلاغی، بیان و بدیع، نزد مخاطبان ناشناخته مانده است، هرچند صاحب‌نظران معاصر در شرح و بسط انواع انشاء کوشیده‌اند؛ لیکن این مفاهیم نیاز به روشن‌گری بیشتر در چارچوب‌های نظام‌مند دارد. بهترین شیوه رسیدن به درک بیشتر این مفاهیم که از سرچشمه فیاض قرآن کریم و فحوای کلام مردم در متون نظم و نثر جاری است، ژرف‌اندیشی بیشتر بر این مهم است؛ زیرا «ملکه بلاغت با مطالعه مستمر آثار ادبی و معاشرت با اهل زبان حاصل می‌شود» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۳۳).

«پرسش هنری، پرسشی است که خواست از آن آگاه شدن نیست، پرسنده سخنور نمی‌پرسد که بداند، انگیزه‌ای جز دانستن او را به پرسیدن برمی‌انگیزد» (کزازی، ۱۳۹۱: ۲۰۶). مقاصد ثانوی جملات استفهامی نسبت به سایر جملات، امر، نهی، ندا و تمنی، در متون ادب فارسی از تنوع و بسامد بیشتری برخوردار است. تفاوت نظرات علمای علم معانی در مورد معانی مجازی پرسش، میرهن این نکته است که محدودیتی در برداشت‌های مجازی وجود ندارد. چه‌بسا صاحب‌نظران در آینده، این مفاهیم را نظمی نو بخشند. استفهام انکاری از انواع این پرسش‌هاست که به‌علت حضور فراگیر آن در متون ادبی، در دستور زبان نیز جایگاه ویژه‌ای دارد (ناتل‌خانلری، ۱۳۷۷: ۱۰۹ و فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۵۶۷). «گاه اگرچه کلام به ظاهر استفهام است؛ ولی حقیقتاً طلب فهم از مخاطب نیست؛ بلکه اغراض دیگر در نظر است که به‌خاطر حصول آن‌ها کلام را به‌صورت استفهام درآورند و این استفهام مجازی را "استفهام تولیدی" نیز گویند» (رجایی، ۱۳۹۲: ۹۳).

شعرا و نویسندگان از میان جمله‌های انشایی (استفهام، امر، نهی، ندا و تمنی) برای ابراز معانی ثانوی کلام، از استفهام بیش از سایرین بهره جسته‌اند. «به نظر سداک (saddock) اغراض ثانویه در جملات

پرسشی یا دادن خبر (چه مثبت و چه منفی) است یا امر (و نهی)، اما بر این دو مورد می‌توان بیان عاطفه و احساس را هم افزود؛ یعنی تبدیل جمله پرسشی به عاطفی را. بدین ترتیب جمله پرسشی به سه نوع دیگر جمله تبدیل می‌شود» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۱۳۵). بنابراین پرسش از معنای اصلی خود که طلب آگاهی از امور مجهول است، فاصله می‌گیرد و انواع جملات از طریق کارکردهای بلاغی، متون را به شیوه‌های گوناگون هنری پوشش می‌دهد.

این پژوهش سعی دارد به این پرسش پاسخ دهد که پرکاربردترین معنی بلاغی استفهام در دفتر دوم مثنوی معنوی کدام است؟ برای این منظور با ارائه انواع مفاهیم مجازی در جمله‌های استفهام انکاری و استفهام تقریری، ضمن مقایسه این دو کارکرد، نقدی منصفانه بر دیدگاه صاحب‌نظران بنگارد و جهت درک عمیق‌تر علاقه‌مندان نظامی بیشتر بدان‌ها بخشد.

۲. پیشینه پژوهش

مفتاح‌العلوم (سگاکي، ۱۴۰۷: ۳۵۰)، الایضاح (قزوینی، بی‌تا: ۵۵)، مطول (تفتازانی، ۱۴۱۶: ۲۳۷)، مغنی اللیب (انصاری، ۱۴۰۶: ۲۶)، مختصرالمعانی و شرح‌های این اثر ارزشمند (عرفان، ۱۳۷۲: ۳۲۰)، فتح باب عظیمی جهت تدبّر و تأمل مستمر عالمان علم گسترده معانی است که از سرچشمه اعجاز قرآن کریم نشأت گرفته است. نویسندگان علوم بلاغی فارسی‌زبان نیز به تبعیت از منابع عربی با توجه به نمونه‌های قرآنی و کارکردهای بلاغی موجود در ذخیره‌های زبان گفتار به شرح این علم پرداخته‌اند. «جواهرالبلاغه»، «مختصرالمعانی»، «مفتاح‌العلوم»، «درالادب»، «هنجار گفتار»، «طراز سخن»، «آیین بلاغت» و... از جمله این منابع هستند؛ البته اختلاف دیدگاه‌ها در مبحث معانی مجازی جملات انشایی زیاد است. برای نمونه: در بخش استفهام، در بعضی آثار چون «معانی بیان» (همایی، ۱۳۷۰: ۹۵) فقط چهار معنای مجازی مطرح شده و در بعضی آثار، چون «اصول علم بلاغت در زبان فارسی» (رضانژاد، ۱۳۶۷: ۷۸)، تا ۵۸ مورد شرح و بسط داده شده است؛ البته حضور این ابزار کلامی در متون ادب فارسی بیانگر گستردگی این علم جهت انتقال معانی و تأثیر کلام بر مخاطب است. پنجمین هدف بلاغی استفهام در جواهرالبلاغه، «استفهام انکاری» است که گاه برای «تکذیب» و گاه برای «نکوهش و سرزنش» به کار می‌رود (عرفان، ۱۳۹۱: ۱۵۶). در معالم‌البلاغه، استفهام انکاری به دو شاخه: ۱- انکار ابطالی یا تکذیبی و ۲- انکار توییحی، تقسیم می‌شود (رجایی، ۱۳۹۲: ۹۵).

شمیسا معتقد است که «مفاد این جمله‌ها، استبعاد و متعذر بودن است» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۱۳۶). در طراز سخن، نویسنده قبل از فتح باب معانی ثانوی پرسش، از استفهام انکاری می‌نویسد (صادقیان، ۱۳۸۲: ۱۰۴). در کتاب‌های علوم بلاغی دیگر؛ چون: مختصرالمعانی، مفتاح‌العلوم، درالادب، معانی کزازی و هنجار

گفتار نیز، بدین موضوع پرداخته‌اند. در بخش «استفهام تقریری» نیز، در بعضی کتاب‌ها، مختصراً بدان اشاره شده است. در جواهرالبلاغه، تقریر از اهداف بلاغی استفهام معرفی شده است که «غالباً با همزه‌ای است که در کنار مرقبه درمی‌آید» (عرفان، ۱۳۹۱: ۱۵۶). یکی از انواع استفهام بلاغی در معالم‌البلاغه نیز، متعلق به استفهام تقریری است که به وجه شایان، با نمونه مثال موضوع را بسط داده است (رجایی، ۱۳۹۲: ۹۴). «در این پرسش، ادات سؤال با فعل منفی همراه است» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۱۳۷). استفهام تقریری در مقالات موجود؛ چون «اسلوب استفهام در قرآن کریم» (خورسندی، ۱۳۹۱: ۸۳-۱۰۲)، «سؤال و اغراض ثانوی آن در غزلیات حافظ» (طاهری، ۱۳۸۶: ۸۷-۱۱۸)، «معانی غیرمستقیم جملات پرسشی از دیدگاه کاربردشناسی زبان و بلاغت عربی» (ابن‌الرَسُول، ۱۳۹۱: ۱-۲۵) و «تأملی بر معانی ثانوی استفهام» (مالمیر، ۱۳۹۶: ۱-۱۸) نیز، به شرح معانی ثانوی پرسش پرداخته‌اند؛ لیکن نگرش موجود به استفهام انکاری و استفهام تقریری مورد توجه هیچ‌کدام از این صاحب‌نظران نبوده است. در تحقیقات فوق کارکردهای بلاغی استفهام را از دیدگاه کاربردشناسی و مفاهیم کلی آن مورد بررسی قرار دادند؛ اما هیچ‌کدام از محققین از این زاویه که در این مقاله به گونه مبسوط آمده، بدان نپرداخته‌اند.

۳. روش و هدف پژوهش

این پژوهش به روش تحلیلی، با توجه به ساختمان جملات استفهامی و کاربرد ادات استفهام به مقایسه «استفهام انکاری» و «استفهام تقریری» پرداخته است. با آوردن نمونه‌های متنوع از دفتر دوم مثنوی معنوی، انواع کارکردهای بلاغی در این دو نوع را بیان می‌کند. ضمناً، قبل از ورود به هر مبحث، نمونه‌های کلام وحی، سرلوحه موضوع قرار می‌گیرد و با آوردن جملات ساده محاوره، حضور این کارکردها در گفتار، که حاکی از بیشترین بهره‌برداری از پتانسیل گفتمان است، یادآوری می‌شود. هدف از انجام این تحقیق، طرح نگرشی نو در روش تفکیک معانی ثانوی جملات استفهامی در انواع «استفهام انکاری» و «استفهام تقریری» است که سعی شده با مطرح کردن انواع مفاهیم، تقسیم‌بندی جدیدی ارائه شود.

۴. مبانی نظری پژوهش

۴-۱. جنبه‌های هنری استفهام انکاری

شعراي صاحب سبک جهت تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطب از امکانات زبانی و بلاغی بهره می‌جویند و به روش هنرمندانه و ادیبانه از پتانسیل‌های کلامی استفاده می‌کنند. نویسنده تأثیرگذار با کاربرد انواع جملات انشایی؛ چون: استفهام، امر، نهی، تعجب و ندا، برای انتقال مفاهیم، میان مقوله‌های دستوری و علم معانی، ارتباط برقرار می‌کند. برای مثال، جهت انتقال ذهنیات خود به خواننده، با طرح پرسش‌های بلاغی بار

معنایی وسیعی به کلامش داده، اغراض ثانوی متفاوتی را به مخاطب خود منتقل می‌سازد. نحوه بیان بین فرستنده و گیرنده پیام در یک ارتباط کلامی تأثیرگذار، بسیار مهم است. مولانا جلال‌الدین بلخی از جمله شاعران صاحب سبکی است که برای انتقال مفاهیم عرفانی و تعلیمی از مقوله‌ی انشا به نحو شایان استفاده کرده است. برای نمونه، این جریان فکری از طریق جملات استفهامی در سراسر مثنوی بین نویسنده و مخاطب، جاری و ساری است. بدیهی است که «ارشاد مخاطب» در این مجموعه تعلیمی، سرلوحه اهداف مولاناست که با طرح پرسش با کارکردهای بلاغی متفاوت صورت می‌پذیرد.

بیش از ۶۶ درصد از ابیات حاوی جمله‌های پرسشی با معانی ثانوی در دفتر دوم مثنوی، از نوع انکار، با نفی ابد است که بیشتر با استفاده از قید پرسش «کی = چه زمان» طرح شده است و بیانگر دیدگاه مولانا در این اثر ارزشمند تعلیمی است. به نظر می‌رسد تاکنون بیشتر نویسندگان کتاب‌های علوم بلاغی به معانی هنری دیگر کارکردهای انکار (۳۴ درصد) کم توجه بوده اند و چون شاهد مثال‌های معانی ثانوی انکار همراه با پرسش‌های بلاغی - که مستقیم بدون انکار حامل این معانی ثانوی هستند - در کتاب‌های بلاغت آمده است. هیچ کدام از صاحب‌نظران به این نکته اشاره نکرده‌اند که درصدی از این مثال‌ها با انکار همپوشانی دارد. برای مثال، در کتاب معانی (شمیسا، ۱۳۹۳: ۱۳۶-۱۳۸)، زیر عنوان «استفهام انکاری»، جمله‌های «چطور چنین چیزی ممکن است؟» (یعنی حتماً ممکن نیست) و «مگر کوری؟» (یعنی حتماً کور نیستی)، آمده است و زیر عنوان «بیان عجز»، جملات «چه بگویم؟» و «چطور بخوانم؟» و بیت زیر از سعدی ذکر شده است:

از دست و زبان که برآید؟ کز عهده شکرش به درآید

بدیهی است که نمونه‌های مذکور دربردارنده استفهام انکاری، مفید تعجیز است، نه بیان عجز به تنهایی.

در جای دیگر (همان، ۱۳۹۳: ۱۳۶)، زیر عنوان «توبیخ و ملامت»، جمله‌های محاوره: «که گفته بود بروی؟، دیدی/ ندیدی چه شد؟، چرا آمدی؟»، آمده است. البته، هر سه جمله، بنا به قول شمیسا، دربردارنده معنای ثانوی توبیخ است، اما اگر بخواهیم جهت یادگیری فراگیران، این اقسام را نظام‌مند کنیم، باید گفت: ۱- که گفته بود، بروی؟ یعنی: «کسی به تو نگفته بود، بروی»، استفهام انکاری، مفید توبیخ و سرزنش است. ۲- دیدی/ ندیدی چه شد؟ یعنی: «حتماً دیدی یا باید می‌دید»، استفهامی تقریری مفید توبیخ و سرزنش است. ۳- چرا آمدی؟ فقط دربردارنده توبیخ و سرزنش است. قابل ذکر است که تحلیل شمیسا در مورد کارکردهای انشاء بسیار جامع است و دقت نظر ایشان ستودنی است؛ اما جایگاه

ارائه بعضی نمونه‌ها قابل تأمل است. متأسفانه در بعضی از کتاب‌های بلاغت، درهم‌ریختگی مثال‌های ذکر شده در ذیل هر عنوان، با هم تناقض فاحش دارد!

زمانی که «آبا» در پرسش بلاغی ظاهر می‌شود یا پرسش، با شیوه خوانش و آهنگ خیزان، سؤالی می‌گردد، چه فعل جمله مثبت باشد چه منفی، تقریری است. شمیسا این دو نوع استفهام را با نمونه‌های متنوع آورده و کاملاً از هم تفکیک کرده است (شمیسا، ۱۳۹۳: ۱۳۷)؛ در حالی که در منابع بلاغی پیشین؛ چون: جواهرالبلاغه و شرح آن در پاورقی (عرفان، ۱۳۹۲: ۱۵۶) این بحث روشن نیست. هم‌چنین در معالم‌البلاغه، انکار و تقریر از هم تفکیک نشده و نمونه‌های تقریر زیر عنوان انکار ابطالی آمده است (رجایی، ۱۳۹۲: ۹۵).

در «زیباشناسی سخن فارسی» کارکرد بلاغی تقریر، در ردیف ۷، تحت عنوان «کارایی و مانایی سخن»، با این شاهد مثال مناسب از سعدی، آمده است: (کزآزی، ۱۳۹۱: ۲۱۴).

نه اول خاک بوده است، آدمیزاد؟ نه آخر، چون بیندیشی، همانند

«تقریر: یعنی واداشتن مخاطب را بر اقرار نمودن، به آنچه که از حکم، نزد او معلوم است» (رجایی، ۱۳۹۲: ۹۴). لیکن، در ردیف ۱۲، ذیل کارکرد بلاغی انکار، شاهد مثال ذیل از نظامی آمده است! (همان، ۱۳۹۱: ۲۱۷).

نیامد وقت آن کاو را نوازیم؟ ز کارافتاده‌ای را کار سازیم؟

که البته، کارکرد بلاغی هر دو بیت، از نوع تقریر است. از میان انواع استفهام مجازی، «استفهام انکاری» با کارکردهای بلاغی متنوع، از بسامد بالایی برخوردار است: «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (ابراهیم/ ۱۰)؛ مگر درباره خدا پدیدآورنده آسمان‌ها و زمین تردیدی هست؟

در ترجمه جواهرالبلاغه به دو کارکرد متفاوت انکار اشاره شده است: «انکار گاه برای تکذیب می‌آید؛ مانند: "أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى؟" (قیامت/ ۳۶)؛ آیا انسان گمان می‌کند بی‌هدف رها می‌شود؟ و گاهی برای نکوهش و سرزنش نسبت به آنچه رخ داده، استعمال می‌شود؛ چون: "قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَحْتُونَ؟" (صافات/ ۹۵) [ابراهیم] گفت: آیا آنچه را می‌تراشید، می‌پرستید؟» (عرفان، ۱۳۹۱: ۱۵۶).

در کتاب معانی شمیسا آمده است که «مفاد جملات استفهام انکاری استبعاد و متعذر بودن است» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۱۳۶). جملات استفهام انکاری مفید معانی بلاغی متنوعی است که در این پژوهش سعی می‌شود بعد از مختصری شرح درباره هر کارکرد، شاهد مثالی از قرآن کریم آورده و به مصداق‌هایی از گفتمان رایج که از بهترین شیوه‌های آموزش انشاء به نوآموزان علوم بلاغی است، اشاره شود. سپس،

با در نظر داشتن ادات پرسشی متداول در هر کارکرد، از دفتر دوم مثنوی، با در نظر داشتن بسامد هر دسته، به ترتیب نمونه‌هایی ذکر گردد.

۴-۱-۱. استفهام انکاری، مفید نفی ابد

این شیوه پرسش، بر منتفی بودن موضوعی برای همیشه تأکید دارد و با مفهوم «هرگز» و نفی ابد همراه است: «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا؟» (سجده/ ۱۸)؛ آیا کسی که مؤمن است، چون کسی است که نافرمان است؟» هرگز از دیدگاه خداوند مرتبه انسان مؤمن و منافق، یکسان نیست. نمونه محاوره: کی خدا فراموشمان می‌کند؟/ هرگز خدا فراموشمان نمی‌کند.

«کی، به معنای چه وقت، کدام زمان، حرف پرسشی است و به مجاز، مفهوم انکار از آن برمی‌آید» (خانلری، ۱۳۶۶: ۴۱۶). ادات «کی» در جمله با فعل مثبت دربردارنده مفهوم نفی ابد است.

«کلمات در زبان روزمره، حالت مرده و غیرفعال به خود می‌گیرند و از رهگذر کاربرد شاعر است که آن مردگی و ناکارایی، چهره دگرگون می‌کند و با حیاتی نو، وارد زندگی و محیط هنری عصر می‌شود» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۱۳۱) و «کی»، از چنین واژگانی است که جهت ابراز نفی و انکار در کلام، رستاخیز می‌کند! جمله حاوی «کی» با تکیه محکم و درنگی که به دنبال دارد، نفی ابد پرسش انکاری را تشدید می‌کند و قید «هرگز» را، در خود دارد. از کل ابیات دربردارنده استفهام انکاری (۱۸۸ بیت) در دفتر دوم مثنوی ۶۶/۴ درصد آن مفید نفی ابد است.

تلخ با تلخان یقین، ملحق شود کی دم باطل، قرین حق شود؟
(دفتر دوم مثنوی، ص ۱۰۴: ب ۲۷۶)

کلمه پرسش «کی»، بر نفی و انکار عدم سنخیت در آفرینش خداوندی، مهر تأکید می‌زند، اینکه هرگز انسان‌های گناهکار به مخلصان حق نمی‌پیوندند.

کی پسندد عدل و لطف روزگار که گلی سجده کند، در پیش خار؟
(همان، ص ۸۱۸: ب ۳۳۳۲)

هرگز، عدالت خدا اقتضا نمی‌کند که گلی در برابر خاری، سجده کند. قید پرسش «کی» در مقدمه کلام با فعل مثبت «پسندد» زمینه طرح این حکم قطعی را، استوار می‌کند و این موضوع که به دیدگاه عارفانه مولانا معطوف می‌شود، خواننده را هرازگاهی به تفکر بر نفی ماسوی الله - که رسالت این مجموعه عظیم تعلیمی است - وامی‌دارد. اکثر این نوع پرسش‌ها با فعل مضارع اخباری (۷۶ بیت در دفتر دوم) و یا ماضی در مفهوم مضارع اخباری (ابیات: ۸۴، ۱۵۲۸، ۲۶۳۰، ۲۸۵۹ و ۳۳۴۶) آمده است. بعد از فعل مضارع،

ماضی استمراری از بسامد بالایی برخوردار است (ابیات: ۶۷، ۵۷۳، ۱۹۰۴، ۸۸۱، ۲۰۹۹ و...)، در موارد نادر جمله به زمان مستقبل (بیت ۵۲۸) و ماضی بعید (بیت ۲۲۹) نیز آمده است.

البته، قید «کی» در انواع پرسش با معانی بلاغی؛ چون «استبعاد» و «تمنی و آرزو» نیز، دیده می‌شود. روح با علم است و با عقل است، کار روح را با تازی و ترکی چه کار؟ (همان، ص ۳۸: ب ۵۸)

ابیات ۲۹۷، ۲۳۰، ۳۷۲، ۴۱۴، ۵۱۶، ۸۰۷ از این نمونه اند.

از خلیلی «لا احب الافلین» پس فنا چون خواست ربّ العالمین؟ (همان، ص ۱۱۰: ب ۲۹۸)

بانگ سگ هرگز رسد در گوش ماه؟ خاصّه ماهی کاو بود خاصّ اله (همان، ص ۱۳۹: ب ۴۲۲)

۴-۱-۲. استفهام انکاری، مفید استبعاد

در این نوع، گوینده با طرح پرسش انکاری، تأکید بر بعید بودن امری دارد. در مثنوی معنوی با ادات «کی»، «که»، «کجا» و «کو» آمده است:

أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ (دخان/ ۱۳)؛ کی ایمان می‌آورند، با این که محققاً پیامبر با آیات روشنی سوی‌شان آمده است.

نمونه‌های گفتاری متداول: «مسلمان و دروغ؟»: بعید است مسلمان دروغ بگوید، «واو» مباینیت در این ترکیب موجب طرح پرسش انکار مفید استبعاد شده است. «کی/که به دروغگو اعتماد می‌کند؟»: «کسی به دروغگو اعتماد نمی‌کند»: انکار. «بعید است کسی به

بر زن و بر فعل زن دل می‌نهد؟ عقل ناقص وانگهانی اعتماد؟ (همان، ص ۵۵۱: ب ۲۱۹۴)

چون سیه شد دیگ، پس تأثیر دود بعد از این بر وی که بیند زود زود؟ (همان، ص ۸۲۸: ب ۳۳۷۴)

باگذر زمان، بعید است کسی بتواند تأثیر دود گناه بر دیگ دل را فوراً دریابد.

کلمه پرسش «کجا» در مثنوی معنوی، جهت ساخت جملات استفهام انکاری با معنای ثانوی «استبعاد» بالاترین بسامد در این نوع پرسش را داراست.

پس کلابه تن کجا ساکن شود؟ چون سر رشته ضمیرش می کشد
(همان، ص ۲۷۴: ب ۹۸۸)

مولانا معتقد است قلب و درون آدمی جسم را به جنبش درمی آورد. در این حال، بعید است تن با حضور روح در آن ساکن بماند. ابیات: ۲۶۹۰، ۳۱۱۵، ۳۲۳۰، ۳۳۰، ۳۷۵۸ از این نمونه اند.

نوحه گر گوید حدیث سوزناک لیک کو سوز دل و دامن چاک؟
(همان، ص ۱۵۳: ب ۴۹۲)

تفاوت نفی ابد با استبعاد در این است که در نفی ابد وقوع عمل برای همیشه منتفی است؛ اما در استبعاد احتمال وقوع عمل، هر چند اندک باشد، وجود دارد. برای مثال با توجه به معنای بیت فوق، نمی توان قطعا گفت که هرگز حدیث سوزناک نوحه گر در هیچ دلی اثر نمی کند؛ بلکه بعید است تأثیر بگذارد.

۳-۱-۴. استفهام انکاری، مفید تعظیم موضوع و ناتوانی و یا تحقیر مخاطب، در برابر آن عظمت

در این شیوه استفهام، گوینده در ضمن ابراز ناتوانی مخاطب یا خود از درک موضوع، به عظمت و بزرگداشت موضوع یا شخص مورد نظر می پردازد.

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ؟ (بقره/ ۲۵۵)؛ کیست آن که جز به اذن او در پیشگاهش شفاعت کند؟

نمونه ای از محاوره: «که این بنا می تواند بسازد؟»: کسی نمی تواند چنین بنایی با عظمت بسازد. «شما از معرفت حق چه می دانید؟»: شما از درک معرفت حق ناتوانید، از این جمله سه معنای بلاغی می توان برداشت کرد: انکار، تعظیم معرفت حق و تعجیز مخاطب از درک معرفت. ادات این نوع پرسش معمولاً «کی = چه کسی؟»، «که» و «چه» است. مولانا جهت انتقال معنای ای چون «تعظیم»، «تحقیر» و «حصر و قصر»، این ادات پرسشی را بر مَسند جملات استفهامی اش نشانده است؛ البته، کلمه «چه» در جمله های تعجبی نیز جهت انتقال شگفتی و تعجب کاربرد دارد: «چه بنای عظیمی!»

ما شکاریم، این چنین دامی که راست؟ گوی و چوگانیم، چوگانی کجاست؟
(همان، ص ۳۳۶: ب ۱۳۱۰)

«استفهام در بیت فوق برای تعظیم و تفعیم است؛ زیرا پاسخ آن مسلماً این است که این دام از آن حق تعالی است و چوگان باز هم هموست» (زمانی، ۱۳۸۶: ۳۳۶).

تو چه دانی ذوق صبر، ای شیشه دل؟
خاصه صبر از بهر آن نقش چگل
(همان، ص ۷۷۱: ب ۳۱۴۹)

۴-۱-۴. استفهام انکاری مفید تحقیر

گاه پرسش دربردارنده انکار، جهت تحقیر مخاطب، دیگری و یا چیزی است که باادات «که»، «چه» در نقش دستوری «مسند» و یا قید پرسش «آیا» می آید.

نمونه محاوره: «مال دنیا چیه که به آن دل ببندیم؟»: مال دنیا در نظر من بی ارزش است. «او کیه که به من کمک کنه؟»/ «(آیا) او می خواهد به من کمک کنه؟: (تکیه بر او) او حقیرتر از آن است که کمک کار من باشد.

احمدا خود کیست اسپاه زمین؟
ماه بین بر چرخ، بشکافش جبین
(همان، ص ۱۲۳: ب ۳۵۳)

ورنه بر فانی قسم گفتن خطاست
خود فنا، چه لایق گفت خداست؟
(همان، ص ۱۰۹: ب ۲۹۷)

این نوع بلاغی در دفتر دوم مثنوی، بعد از نفی ابد بالاترین بسامد را داراست. ابیات ۴۷۷، ۱۱۵۱، ۱۴۸۰، ۲۳۲۵، ۲۳۵۹، ۲۶۵۸ از این نمونه اند.

۴-۱-۵. استفهام انکاری، مفید تعجیز

گوینده با طرح این گونه پرسش، قصد دارد عجز خود، مخاطب یا ناتوانی دیگری را در مورد موضوعی ابراز کند. بدیهی است شنونده همراه با درک انکار در جمله به مفهوم بلاغی تعجیز در آن نیز، پی می برد: «أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ؟ (فاطر / ۴۰) یا «فَاتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ» (بقره / ۲)؛ اگر راست می گویند، سوره ای مثل آن بیاورید. به من نشان دهید که چه چیزی از زمین را آفریده اند؟

نمونه های متفاوت از گفتمان رایج: «چه طور/ چگونه این درد تحمل کنم؟»، گاه این مفهوم ثانوی در جمله با «آیا» و یا بدون آن، حامل تعجیز می شود: «(آیا) تو می توانی؟»

ادات پرسش این شیوه بیان، در دفتر دوم مثنوی بیشتر، «چون» و «چگونه» است.

گرچه دزدی حله‌ای پوشیده است دست تو چون گیرد آن بیریده دست؟
(همان، ص ۱۹۸: ب ۶۷۱)

۴-۱-۶. استفهام انکاری، مفید استغناء و ابراز بی‌نیازی

در این نوع، گوینده مخاطب خود را از در عزت نفس، به قطع تعلقات، فرامی‌خواند و بی‌نیازی خود یا دیگری را بر سر موضوعی، با طرح پرسش انکاری اعلام می‌کند: «قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (مؤمنون / ۸۸)؛ بگو: فرمانروایی هر چیز به دست کیست و اگر می‌دانید، کیست پناه می‌دهد و در پناه کسی نمی‌رود؟»

نمونه‌هایی از محاوره: «در زندگی، به که دل بستم؟ یا نگاهم به چه بوده است؟». ادات مورد استفاده: «که» و «چه» است.

در درون کعبه رسم قبله نیست چه غم ار غواص را پاچيله نیست؟
(همان، ص ۴۴۷: ب ۱۷۶۸)

«صور خارجی بر عارف واصل به حق همان اندازه بی‌فایده است که آداب یافتن قبله بر مسلمان اندرون کعبه یا پای‌افزار مخصوص برف، بر غواص غرقه اندر دریا» (نیکلسون، شرح مثنوی معنوی مولوی، دفتر دوم: ۷۷۶).

۴-۱-۷. استفهام انکاری، مفید حصر و قصر

در این استفهام گوینده با طرح پرسشی، صفتی را فقط خاص یک موصوف می‌داند و یا موصوفی به صفتی خاص نسبت می‌دهد: «هَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ» (سبأ / ۱۷)؛ آیا جز ناسپاس را به مجازات می‌رسانیم؟ این شیوه سؤال، با اداتی چون «که/کی»، «آیا» و «چه» می‌آید.

نمونه‌هایی از محاوره: «من جز شما کی / که دارم؟»، «من غیر از این، چه دارم؟».

چیست اصل و مایه هر پیشه‌ای؟ جز خیال و جز غرض و اندیشه‌ای؟
(همان، ص ۲۶۶: ب ۹۶۸)

این چنین قفل گران را، ای ودود، که تواند جز که فضل تو گشود؟
(همان، ص ۶۱۱: ب ۲۴۴۷)

از که خوردم شیر، غیراز شیر او؟ کی مرا پرورد، جز تدبیر او؟
(همان، ص ۶۵۲: ب ۲۶۲۸)

۴-۱-۸. استفهام انکاری، مفید یأس و ناامیدی

در این شیوه استفهام، گوینده با طرح پرسش انکاری، ناامیدی و یأس خود را از موضوعی ابراز می کند:
«وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى (فجر/ ۲۳)؛ کجا او را جای پند گرفتن باشد؟». کلمه پرسش این نوع پرسش، معمولاً
«چه»، «که»، «کجا» است. نمونه محاوره: «چه رفاهی؟»، «به که پناه برم؟»

احتیاطش کرد از سهو و خبط چون قضا آید چه سود است احتیاط؟
(همان، ص ۳۶۸: ب ۱۲۴۸)

۴-۱-۹. استفهام انکاری، مفید تهویل و ترساندن

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ (حاقه/ ۳)؛ تو چه می دانی آن روز واقع شدنی چیست؟!
نمونه محاوره: آیا می دانی جهنم چه جور جاییه؟

انکاری که ترساندن مخاطب و گاه تهدید وی نیز در خود دارد و بیشتر بدون «آیا» می آید:
آن زمان که دست و پایت بر درد پر و بالت هست تا جان بر پرد؟
(همان، ص ۸۱۰: ب ۳۳۰۴)

درلحد که این چشم را خاک آکنند هست آنچه گور را روشن کند؟
(همان، ص ۲۶۰: ب ۹۴۱)

۴-۱-۱۰. استفهام انکاری، مفید تسهیل و آسان گرفتن

در این نوع پرسش، گوینده، سهولت انجام عملی را در برابر عمل سختی که از عامل سر می زند، به گونه استفهام بیان می کند. نمونه محاوره: امتحان امروز، چه کار دارد؟: یعنی آسان است. ادات این شیوه، معمولاً
«چه» است. نمونه آن، که بیانگر تسهیل در انجام عملی است:

آنکه واقف گشت بر اسرار او سر مخلوقات، چه بود پیش او؟
(همان، ص ۳۸۳: ب ۱۴۸۱)

آن که بر اسرار الهی آگاه است، پی بردن به اسرار مخلوقات، برایش کاری ندارد و بسی سهل است.

۴-۱۱. استفهام انکاری، مفید استمداد

گاه گوینده با طرح پرسش، خواهان یاریگر و منجی ای است که گویا، در دسترس نیست. این شیوه پرسش می تواند معنای بلاغی چون «تمنی»، «اظهاردریغ و افسوس» نیز، دربرداشته باشد:

«حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ: مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ» (بقره/ ۲۱۴)؛ تا جایی که پیامبر (ص) گفتند: پیروزی خدا کی خواهد بود؟ هشدار که پیروزی خدا نزدیک است. نمونه محاوره: «که نجاتمان می دهد؟»، «کو آن منجی؟»

چون شعبی کو که تا او از دعا بهرکشتن، خاک سازد کوه را؟
(همان، ص ۴۱۸: ب ۱۶۴۶)

کو حمیت تا ز تیشه وز کلند این چنین که راه به کلی برکند؟
(همان، ص ۳۴۲: ب ۱۳۳۶)

۴-۱۲. استفهام انکاری، مفید سرزنش و توبیخ خود یا دیگری

متکلم، ضمن طرح انکار در این گونه پرسش بلاغی به شمات و سرزنش مخاطب خویش مشغول می شود: «قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ (صافات/ ۹۵)؛ گفت: آیا آنچه را می تراشید، می پرستید؟»

نمونه ای از محاوره: که گفت بری، بیفتی؟ انکار: کسی به تو نگفت، توبیخ: چرا آسیب به خود زدی؟

گر ندارد این سوال فایده چه شنوم این را عبث، بی عایده؟
(همان، ص ۲۸۶: ب ۱۰۶۹)

گاو می شاید خدایی را به لاف؟ در رسولی چون منی صد اختلاف؟
(همان، ص ۵۱۳: ب ۲۴۰۹)

گاو شایسته پرستش نیست: انکار، چرا گاو می پرستید؟ توبیخ و سرزنش. یا در بیت ذیل: کسی تو را دعوت نکرد: انکار، چرا بی اجازه به باغم آمدی؟ توبیخ:

گفت: ای خر، اندرین باغت که خواند؟ دزدی از پیغمبرت میراث ماند؟
(همان، ص ۵۲۲: ب ۲۲۰۱)

۴-۱۳. استفهام انکاری، مفید تفاخر

نویسنده جهت اظهار تفاخر، با استفاده از ساختار جمله استفهام انکاری، این پیام مهم را به شنونده منتقل و به موضوع خاصی مباحثات می‌کند. ادات این نوع پرسش، معمولاً «آیا» و «که/کی» است.

نمونه محاوره آن: «آیا مهربونی چو من دیدی؟»، «کی مثل من مهربون و دلسوزه؟» و «من از که کمتر؟».

تو حسودی، کز فلان من کمتر؟ می‌فزاید کمتری در احترام
(همان، ص ۲۲۷: ب ۸۰۴)

این نوع استفهام در دیوان شمس زیاد آمده است:

دلدار من در باغ دی، می‌گشت و می‌گفت: ای چمن صد حورخوش داری؛ ولی، بنگر یکی
داری چومن؟

(همان، ص ۹۲۴: ب ۱)

موارد فوق، نمونه‌هایی است از دریافت‌های ثانوی جمله‌های استفهام انکاری، در دفتر دوم مثنوی معنوی، به نظر می‌رسد با تفحص بیشتر در سایر آثار منظوم مولانا، می‌توان تقسیمات دیگری به کارکردهای بلاغی انکار، افزود. «انبساط و اظهار شغف»، «تفاخر»، «تحریر»، «تمنی و آرزو»، «ابراز رضایت»، «استهزا»، «تجاهل»، «گله و شکایت» و غیره از این نمونه‌اند.

در گفتمان متداول و رایج، این شیوه پرسش را با معانی ثانوی متعدد دیگر، می‌توان مشاهده کرد:

انکار مفید انکسار: «چگونه از خجالت شما به درآیم؟»: از لطف شما شرمندهام و نمی‌توانم آن را جبران کنم.

انکار مفید انبساط و اظهار شغف: «از این سفر روحانی، چه بگویم؟»: لذت این سفر قابل توصیف نیست.

انکار مفید اظهار بی تفاوتی: برو، کی پایت بسته؟ می‌خواستی نیای، مگه نامه فدایت شم نزدت فرستادم؟

انکار مفید تسلیم و تواضع: «هرچه شما می‌فرمایید، بنده، چه عرض کنم؟»: مطیع فرمایش شما هستم.

عدم اعتنا و ابراز بی تفاوتی: «اگر در این جلسه شرکت نکنیم، چه/چطور می‌شود؟»

بیان فقدان کسی یا چیزی: «حرف زیاد است، کو محرم؟»: محرمی نیست تا با او درد دل کنم.

گله و شکایت: «دردم را با که در میان گذارم؟»: گله از محرم نبودن دیگران در رازداری.

انکار مفید اضطراب و ترس: «باز دیر رسیدم، چه کار کنم؟»: از تأخیر خود دلواپس و نگرانم.
 اظهار موافقت: «دختر و پسر به این وصلت راضی‌اند، من چه بگویم؟»: با این حال، من هم راضی هستم.

۴-۲. استفهام تقریری

در استفهام تقریری موضوعی مطرح می‌شود که دربردارنده اعتقاد و تفکری عامه‌پسند یا یک ارزش اجتماعی-فرهنگی است که معمولاً مخاطب حکم مورد نظر را تأیید و اقرار به پذیرفتن آن می‌کند. «تقریر به دو معناست: الف) وادار نمودن مخاطب است به اقرار آنچه می‌داند. ب) تثبیت و تحقیق چیزی را که او و مخاطب، هر دو، می‌دانند» (شیرازی، ۱۳۶۸، ج ۲: ۲۸۷). «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ (یاسین / ۶۰)؛ ای فرزندان! آدم مگر با شما عهد نکرده بودم که شیطان را مپرسید؟ کاربرد این شیوه بلاغی از نظر بسامد، در دفتر دوم مثنوی بعد از انکار و توبیخ در ردیف سوم قرار دارد.

«در استفهام تقریری، ادات سؤال، با فعل منفی همراه است و نمونه‌های نادری (به شرط صحت نسخه) وجود دارد که فعل منفی نیست» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۱۳۷). شواهد بیانگر آن است که، کاربرد این شیوه پرسش با فعل مثبت نیز، معمول بوده است. نمونه‌ای از دیوان شمس:

من مرغ لاهوتی بدم، دیدی که ناسوتی شدم؟ دماش ندیدم ناگهان، در وی گرفتار آمدم
 (همان، ص ۷۱۵: ب ۴)

در گفتمان مردم هر دو شیوه پرسش به گونه تقریری طرح می‌شود: «دیدی، برنده شدم؟»، «ندیدی، برنده شدم؟» پاسخ: البته، که دیدم. ادات پرسش این نوع جملات «مگر» و «آیا» است. در ۱۸ نمونه موجود در دفتر دوم مثنوی این گونه پرسش، بدون «آیا» طرح شده، گویا در آثار دیگر نیز، معمول بوده است «یکی از نشانه‌های تازگی و پویایی گفت‌وگوهای بیهقی این است که در پرسش‌های بله-خیر، حرف پرسش "آیا" تنها یک‌بار آمده است (سیدقاسم، ۱۳۹۶: ۱۶۷).

در زبان عربی، «تقریر، غالباً با همزه است و شرط است "مقرّبَه"، بلافاصله بعد از همزه واقع شود» (رجایی، ۱۳۹۲: ۹۴). مراد از مقرّبَه، همان کلمه‌ای است که برای آن، از مخاطب اقرار گرفته می‌شود. در زبان فارسی هم مقرّبَه یا بلافاصله بعد از قید پرسش «آیا» می‌آید و یا چنانچه پرسش بدون «آیا» طرح شده باشد، تقدّم مقرّبَه در جمله نشانه تأکید بر آن است. برای مثال، در جمله پرسشی تقریری «دیدی، خریدم؟» گوینده مخاطب را به اقرار وامی‌دارد که فعل خریدن از گوینده، سرزده است و یا در جمله «آیا شما نگفتید که من بیایم؟» گوینده با آوردن مقرّبَه‌ی «شما» بلافاصله بعد از قید استفهام، مخاطب را به اقرار

وامی دارد که فعل «گفتن» از مخاطب سرزده است. چنانچه «آیا» در جمله ظاهر نشود، تقدّم مقربّه در جمله وابسته، نشانه تقریر است: نگفتم، پدر می آید؟ / گفتم، که پدر می آید؟، استفهام تقریری دربردارنده مفاهیم هنری دیگر همراه با تقریر و تأیید نیز می باشد. در بیشتر این نوع ابیات در دفتر دوم مثنوی، حرف نفی جدا از فعل آمده است.

۲-۴. کارکردهای ثانوی استفهام تقریری با نمونه‌هایی از دفتر دوم مثنوی معنوی

۲-۴-۱. استفهام تقریری، مفید تنبیه و توجّه

غرض گوینده از طرح سؤال، جلب توجّه مخاطب و یادآوری موضوع است.

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (انشراح / ۱)؛ آیا سینه ات را گشاده نساختم؟ نمونه محاوره: مگر دیروز تنبیه نشدی؟ کاربرد قید «مگر» و «آیا» در این نوع پرسش معمول است؛ البته، در مثنوی، بیشتر بدون ادات آمده است

انیا را نی که نفس کشته بود؟ پس چراشان دشمنان بود و حسود؟
(همان، ص ۲۲۴: ب ۷۷۸)

مگر انیا نفس خویش را نکشته بودند؟: البته که نفس خویش را کشته بودند.

حقّ همی گوید که: ای مغرور کور نه ز نامم پاره پاره گشت طور؟
(همان، ص ۱۵۹: ب ۵۰۸)

یادآوری متلاشی شدن کوه طور در داستان حضرت موسی (ع) و اقرار و تأیید مخاطب است. ابیات ۲۲۶، ۹۶۴، ۶۷۵، ۹۸۱، ۱۵۶۳، ۹۸۳، ۱۵۸۷، ۲۵۵۴ نیز نمونه‌های دیگر از این نوع بلاغی هستند.

۲-۴-۲. استفهام تقریری، مفید ایجاب و تأکید

در این نوع پرسش، گوینده تأکید و توجّه مخاطب را به اصل مهمّی که هر دو بدان معتقدند، معطوف می کند: «أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ؟» (التین / ۸)؛ آیا خدا نیکوترین داوران نیست؟. ادات این نوع پرسش، معمولاً «چون» و «آیا» است. نمونه محاوره: به خدا معتقد نیستی؟ ابیات ۵۵۴، ۱۲۹۹، ۲۰۴۵، ۲۶۹۴، در دفتر دوم، از این نوع اند.

چون نمیرد پیش او کز امر کن؟ ای امیر آب، ما را زنده کن
(همان، ص ۱۴۹: ب ۴۷۳)

چگونه در برابر پیامبر جان نبازد و نگوید: ای فرمانروای آب! ما را زنده کن. به عبارتی باید جانش را فدا کند.

فی السَّماءِ رزقکم نشنیده‌ای؟ اندرین پستی چه بر چفسیده‌ای؟
(همان، ص ۴۹۱: ب ۱۹۵۶)

۴-۲-۳. استفهام تقریری، مفید تفاخر

گوینده با طرح چنین پرسشی، برتری خود یا دیگری را به رخ مخاطب می‌کشد و به شأن و مقام فرد مذکور، می‌بالد: «يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكٌ مِصْرَ وَ هَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي؟» (زخرف/۵۱)؛ ای مردم! آیا پادشاهی مصر و این نهرهای روان، از آن من نیست؟»

نه که ما را دست فضلش کاشته است؟ از عدم ما را نه او برداشته است؟
(همان، ص ۶۵۱: ب ۲۶۲۴)

هر دو جمله بدون ادات آیا، با نشانه‌های زبر زنجیری تکیه، مکث و آهنگ خیزان، به صورت پرسشی خوانده می‌شود. حرف نفی در هر دو جمله جدا آمده که از مختصات سبکی مولانا است.

۴-۲-۴. استفهام تقریری، مفید استمالت و دلجویی

گوینده سعی دارد با یادآوری الطاف گذشته، مخاطب را هم‌چنان به الطاف مستمر خویش امیدوار کند: «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى (ضحی/ ۶)؛ مگر نه تو را یتیم یافت پس پناه داد؟».

نمونه محاوره: (مگر) نگفتم، هوایت دارم؟ معمولاً این شیوه پرسش با ادات «آیا» و «مگر» می‌آید.

نه نشان دوستی شد سر خوشی در بلا و آفت و محنت‌کشی؟
(همان، ص ۳۷۶: ب ۱۴۶۰)

مگر از نشانه‌های دوستی راستین این نیست که آدمی در بلای عشق، از شرایط موجودش خشنود باشد؟

ماهیان جان در این دریا پُرند تو نمی‌بینی به گردت می‌پَرند؟
(همان، ص ۷۷۰: ب ۳۱۴۴)

اهل معرفت در این جهان فراوانند، نمی‌بینی، چگونه چون ماهیان در طواف جان تواند و دلجویی می‌کنند؟

۴-۲-۵. استفهام تقریری، مفید سرزنش و ملامت

گوینده مخاطب یا دیگری را در مورد موضوعی سرزنش و شماتت می‌کند: «أَلَمْ أَنهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ» (اعراف/ سس ۲۲)؛ مگر شما را از این درخت منع نکردم و به شما نگفتم که در حقیقت شیطان برای شما دشمنی آشکار است؟». نمونه محاوره آن: مگر نگفتم: خوب گوش بده؟

تو نیایی و نگویی مرا که خرت را می‌برند، ای بینوا؟
(همان، ص ۱۷۳: ب ۵۵۴)

ابیات ۲۰۴۵، ۲۶۹۴، ۲۷۲۰، ۳۰۹۵، ۳۴۰۵ در دفتر دوم، از این دسته‌اند.

۴-۲-۶. استفهام تقریری، مفید تهدید

در این نوع پرسش، گوینده ضمن وادار کردن مخاطب به اقرار بر آگاهی از موضوع، به‌طور غیرمستقیم مخاطب را به مجازات تهدید می‌کند: أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ (فجر/ ۶)؛ مگر ندانسته‌ای که پروردگارت با عاد چه کرد.

چونکه برگ روح خود زرد و سیاه می‌بینی، چون ندانی خشم شاه؟
(همان، ص ۴۰۴: ب ۱۵۹۶)

چون خود را پژمرده و زرد یافتی، چگونه خشم شاه را متوجه نمی‌شوی؟ باید از غضب الهی بترسی.

«لاتخافوا» از خدا نشنیده‌ای؟ پس چه خود را ایمن و خوش دیده‌ای؟
(همان، ص ۷۴۴: ب ۳۰۳۹)

مولانا با آوردن تلمیحی از قرآن کریم (آیه ۳۰ سوره فصلت)، مخاطبان خود را تهدید می‌کند. «وقتی مؤمنان از لغزش مصون نباشند، وای به حال دیگران» (زمانی، ۱۳۸۶: ۷۴۴).

۴-۲-۷. استفهام تقریری، مفید شکوه و گلایه

در این نوع استفهام، همراه با تقریر یک ارزش به مخاطب، از وی گله و شکایت دارد. در ضمن، گاه توبیخ نیز در خود دارد: «قَالُوا اتَّخَذُوا نَهْمُ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ» (بقره/ ۷۶). می‌گویند: چرا از آنچه خداوند بر شما گشوده است، برای آنان حکایت می‌کنید تا آنان نزد پروردگارتان ضد شما استدلال کنند، آیا فکر نمی‌کنید؟». نمونه محاوره: آیا نباید به من سرزنی؟

ای مدمغ، عقلت این دانش نداد که خدا هر رنج را، درمان نهاد؟
(همان، ص ۷۵۷: ب ۳۰۹۵)

جدول ۱. استفهام انکاری و استفهام تقریری در منابع معتبر بلاغی (عربی و فارسی)

استفهام	جواهر البلاغه	مختصر المعانی	دلایل الاعجاز	مفتاح العلوم	مطول تفتازانی	تهذیب البلاغه	معنی الادیب	معنی اللیب	درر البلاغه
انکار	*	*	*	*	*	*	*	*	*
تقریر	*	-	*	*	*	*	*	*	*
استفهام	معالم البلاغه	درر الادب	هتجار گفتار	معانی تجلیل	طراز سخن	معانی آهنی	معانی شمیس	معانی کراز	بلاغت رضائزاد
انکار	*	*	*	-	*	-	*	*	-
تقریر	*	*	*	-	-	-	*	*	-

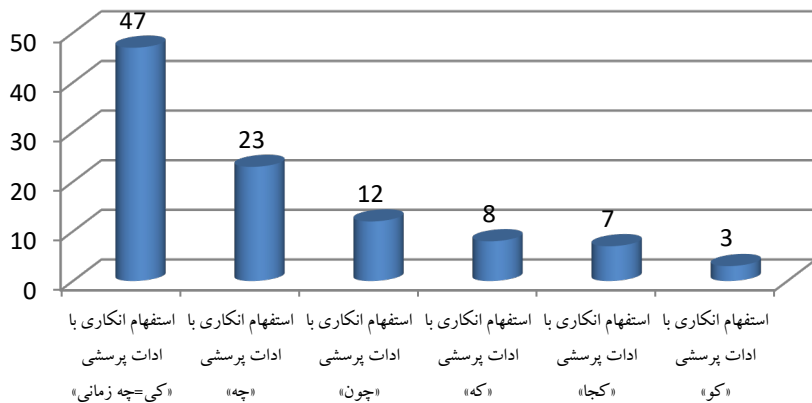
جدول ۲. بسامد ابیات حاوی پرسش با معانی ثانوی در دفتر دوم مثنوی معنوی

انواع پرسش با معانی ثانوی	استفهام انکاری	استفهام تقریری	استفهام با معانی ثانوی دیگر	جمع پرسش‌ها در دفتر دوم مثنوی
تعداد	۲۰۳ بیت	۲۸ بیت	۱۱۰ بیت	۳۴۱ بیت
درصد	۵۹/۵	۸/۳	۳۲/۲	۱۰۰

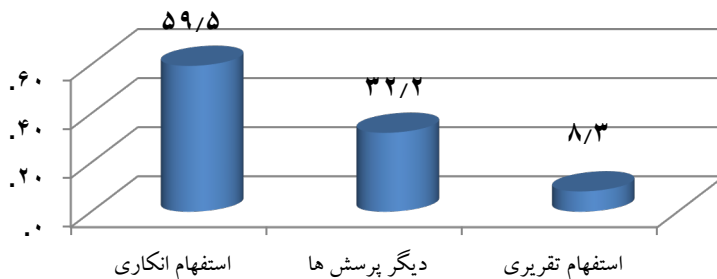
جدول ۳. بسامد و درصد ابیات کارکردهای استفهام انکاری در دفتر دوم مثنوی

کل انکار	نفی ابد	تحقیر	استبعاد	حصر قصر	تعجیز	تعظیم	توبیخ
۱۸۸	۱۲۵	۲۶	۶	۶	۵	۳	۳
۱۰۰٪	۶۶/۴	۱۳/۸	۳/۲	۳/۲	۲/۶	۱/۶	۱/۶
تهدید	تسهیل	رضایت	استغنا	استعداد	تفاخر	بیزاری	یاس
۳	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۱
۱/۶	۱/۰۶	۱/۰۶	۱/۰۶	۱/۰۶	۵۳٪	۵۳٪	۵۳٪

نمودار ۱: بسامد جملات استفهام انکاری در دفتر دوم مثنوی معنوی

نمودار ۲: درصد بسامد پرسش‌ها با معانی ثانویه در دفتر دوم مثنوی معنوی

۵. بحث و نتیجه‌گیری

- معانی ثانوی جملات انشایی در کتاب‌های بلاغی خیلی مجمل آمده است. اغلب صاحب‌نظران به‌شیوه کتاب‌های معانی عربی، با آوردن مثال‌های مشابه، از شرح و بسط موضوع امتناع ورزیده‌اند.
- بعضی از مقالات که معاصرین نگاشتند، با پراکنده‌گویی و بی‌نظمی در شرح و بسط معانی مجازی جمله‌های انشایی، موجب تشویش اذهان فراگیران شده‌اند.

- بهترین شیوه شناخت معانی مجازی جمله‌های انشایی، مراجعه به کتب نویسندگان صاحب سبکی چون مولانا است. وی با بهره‌مندی از شگردهای بلاغی قرآن کریم، هنرمندانه، این جمله‌ها را در آثارش، با بسامد بالا آورده است.

- کل دفتر دوم مثنوی معنوی، ۳۸۱۰ بیت است که بیش از ۳۴۱ بیت آن (۸/۹ درصد)، دربردارنده استفهام با معانی مجازی متنوع است. از این تعداد ۳۴۱ بیت، ۵۹/۵ درصد آن، استفهام انکاری، با کارکردهای متنوع بلاغی است که البته، استفهام انکاری مفید نفی ابد، بالاترین بسامد را داراست. این مهم، به دیدگاه مولانا و فلسفه نگارش این اثر جاودانه - که نفی ماسوی الله است - معطوف می‌گردد.

مولانا با به کارگیری این شیوه قرآنی در مجموعه تعلیمی مثنوی، همواره مخاطب خود را ترغیب می‌کند تا انرژی زنده زندگی را بر ذهن و فکر و هیجانات خود بپراکند و با «لا» کردن هم هویت‌شدگی‌ها، مسیر رسیدن به فضای یکتایی که همان «الّا الله» است، هموار بسازد. بسامد بالای استفهام انکاری، به‌ویژه «نفی ابد» به گونه‌های بدیع و متنوع، بیانگر توجه مولانا به این ابزار مهم کلامی است که وی از قرآن کریم تأثیر گرفته است.

- استفهام انکاری موجود در دفتر دوم، حاوی مفاهیم بلاغی از جمله نفی ابد، استبعاد، تعظیم، تحقیر، سرزنش، تعجیز، استغنا، حصر و قصر، یأس، استهزاء، تخفیف و تسهیل، استمداد، تحسّر، ابراز رضایت، تجاهل، تفاخر و غیره است که در قرآن کریم، همه این پرسش‌های بلاغی آمده است. نکته قابل توجه اینکه، نمونه‌های موجود در کلام محاوره که بخشی جزو ذخیره زبانی است، در این مبحث دایره وسیع‌تری دارد.

- «استفهام تقریری» در این دفتر، ۸/۳ درصد پرسش‌های ثانوی را پوشش می‌دهد که با ادات پرسشی «آیا»، «مگر» و بیشتر، بدون کلمه پرسش آمده است. فعل این جمله‌ها، بیشتر منفی است که برعکس استفهام انکاری، بار معنایی مثبت دارد؛ البته، در اغلب این ابیات، حرف نفی جدا از فعل آمده است.

- این پرسش‌ها که بر پایه تأیید و تقریر است، دربردارنده معانی بلاغی‌ای؛ چون: تنبیه و توجّه، ایجاب و تأکید، اظهار تفاخر، سرزنش و ملامت، استمالت و دلجویی، تهدید، گلایه و شکایت و امثال این موارد است.

- از میان ادات پرسشی موجود در دفتر دوم مثنوی، قید پرسش «کی = چه زمان»، درجمله‌های دربردارنده «نفی ابد»، از بالاترین بسامد (۴۷ درصد ادات) برخوردار است.

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

منابع

- قرآن مجید. (۱۳۸۵). ترجمه حسین الهی قمشه‌ای. چاپ چهارم. قم: انتشارات تبلیغات اسلامی.
- ابن‌الرَسُول، سید محمد رضا. (۱۳۹۱). معانی غیر مستقیم جملات پرسشی از دیدگاه کاربردشناسی زبان و بلاغت عربی. *جستارهای زبانی*، ۳(۳)، ۱-۲۵.
https://lrr.modares.ac.ir/article_6203.html
- انصاری، ابن هاشم. (۱۴۰۶هـ.ق). *معنی‌اللبیب*. قم: مکتب سید الشهداء.
- اساتید حوزه علمیه. (۱۳۸۶). *معنی‌الادیب*. قم: نشر قدس.
- آهنی، غلامحسین. (۱۳۵۷). *معانی و بیان*. تهران: مدرسه عالی ادبیات و زبان‌های خارجی.
- تفتازانی. (۱۴۱۶هـ.ق). *مطول*. چاپ چهارم. قم: انتشارات مهدیه.
- تجلیل، جلیل. (۱۳۷۰). *معانی و بیان*. چاپ پنجم. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- تقوی، سید نصرالله. (۱۳۶۳). *هنجار گفتار در فنّ معانی و بیان و بدیع فارسی*. اصفهان: فرهنگسرای اصفهان.
- حسینی، سیدعلی. (۱۳۷۵). *ترجمه تهذیب‌البلاغه*. قم: انتشارات دارالعلم.
- خیام‌پور، عبدالرَسُول. (۱۳۸۴). *دستور زبان فارسی*. چاپ دوازدهم. تبریز: ستوده.
- خورسندی، محمود؛ ترحمی، سمیه و خورسندی، علیرضا. (۱۳۹۱). اسلوب استفهام و اغراض فرعی آن در قرآن کریم. *مطالعات زبانی و بلاغی*، ۳(۵)، ۸۳-۱۰۲. Doi: [10.22075/jlrs.2017.1813](https://doi.org/10.22075/jlrs.2017.1813)
- رجایی، محمدخلیل. (۱۳۹۲). *معالم‌البلاغه در علم معانی، بیان و بدیع*. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- زمانی، کریم. (۱۳۸۶). *شرح جامع مثنوی معنوی*. جلد دوم. چاپ شانزدهم. تهران: انتشارات اطلاعات.
- سیدقاسم، لیلا. (۱۳۹۶). *بلاغت ساختارهای نحوی در تاریخ بیتهقی*. تهران: انتشارات هرمس.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا. (۱۳۹۱). *رستاخیز کلمات*. تهران: سخن.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). *معانی*. تهران: نشر میترا.
- شیرازی، احمدامین. (۱۳۶۸). *آیین بلاغت (شرح فارسی مختصرالمعانی)*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

- صادقیان، محمدعلی. (۱۳۸۲). *طراز سخن در معانی و بیان*. یزد: ریحانه‌الرّسول.
- طاهری، طاهری حمید (۱۳۸۶). سؤال و اغراض ثانوی آن در غزلیات حافظ. *فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزّهرّا*، ۱۷ و ۱۸ (۶۸ و ۶۹)، ۸۷-۱۱۸.
- عرفان، حسن. (۱۳۹۱). ترجمه و شرح *جواهرالبلاغه*. جلد اول. قم: نشر بلاغت.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۴). *دستور مفصل امروز*. چاپ دوم. تهران: سخن.
- کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۹۱). *زیباشناسی سخن فارسی، معانی*. چاپ نهم. تهران: نیکا چاپ.
- مالیر، محمدابراهیم و وزیله، فرشید. (۱۳۹۶). دولت قرآن (تأملی نو بر معانی ثانوی استفهام با تکیه بر غزلیات حافظ و آیاتی از قرآن کریم). *پژوهش‌های ادبی - قرآنی*، ۵ (۲)، ۹۴-۵۹.
- ناتل‌خانلری، پرویز. (۱۳۷۷). *تاریخ زبان فارسی*. چاپ ششم. تهران: فردوس.
- ناتل‌خانلری، پرویز. (۱۳۸۲). *دستور زبان فارسی*. چاپ نوزدهم. تهران: طوس.
- نیکلسون، رونالد. (۱۳۸۰). *شرح مثنوی معنوی مولوی*. دفتر دوم. تهران: طوس.
- هاشمی، سیداحمد. (بی‌تا). *جواهرالبلاغه فی المعانی و البیان و البدیع*. بیروت: منشورات احیاء التراث.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۷۰). *یادداشت‌های علامه جلال‌الدین همایی در معانی و بیان*. تهران: مؤسسه نشر هما.

Persian References Translated to English

- Ahani, G. (1978). *Meanings and Rhetoric* [Ma'ānī va Bayān]. Tehran: Higher School of Literature and Foreign Languages. [In Persian]
- Ansari, I. H. (1406 Hijri [1985]). *The Enrichment of the Intelligent* [Mughni al-labīb]. Qom: Sayyid al-Shuhada School. [In Persian]
- Erfan, H. (2012). *Translation and Commentary on Jawābir al-Balāgha* [Tarjome va Sharḥ-e Jawāhir al-balāgha] (Vol. 1). Qom: Balagha Publishing. [In Persian]
- Farshidvard, K. (2005). *Comprehensive Modern Grammar* [Dastūr-e Mofassal-e Emrūz] (2nd ed.). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Hashemi, S. A. (n.d.). *Jawābir al-Balāgha fī al-Ma'ānī wa al-Bayān wa al-Badī'* [Jawāhir al-balāgha fī al-ma'ānī wa al-bayān wa al-badī']. Beirut: Ihya al-Turath Publications. [In Persian]
- Homayi, J. (1991). *Notes of Allameh Jalal al-Din Homāyī on Meanings and Rhetoric* [Yāddāsh-t-hā-ye 'Allāmeḥ Jalāl al-Dīn Homāyī dar Ma'ānī va Bayān]. Tehran: Homa Publishing Institute. [In Persian]
- Hosseini, S. A. (1996). *Translation of Tahdhīb al-Balagha* [Tarjome-ye Tahdhīb al-Balāgha]. Qom: Dar al-'Ilm Publishing. [In Persian]

- Ibn al-Rasul, S. M. R. (2012). Indirect Meanings of Interrogative Sentences from the Perspective of Pragmatics and Arabic Rhetoric [Ma'ānī-ye Gheyr-e Mostaqīm-e Jomlehā-ye Porseshī az Didgāh-e Kārburdshenāsī-ye Zabān va Balāghat-e 'Arabī]. *Linguistic Essays*, 3(3), 1–25. https://lrr.modares.ac.ir/article_6203.html [In Persian]
- Kazazi, M. J. (2012). *Aesthetics of Persian Speech: Semantics* [Zībāshenāsī-ye Sokhan-e Fārsī: Ma'ānī] (9th ed.). Tehran: Nika Print. [In Persian]
- Khayyampour, A. R. (2005). *Persian Grammar* [Dastūr-e Zabān-e Fārsī] (12th ed.). Tabriz: Sotoudeh. [In Persian]
- Khorsandi, M., Tarhami, S., & Khorsandi, A. (2012). The Style of Interrogation and its Secondary Purposes in the Holy Qur'an [Oslūb-e Estefhām va Aghrāz-e Far'ī-ye ān dar Qur'ān-e Karīm]. *Linguistic and Rhetorical Studies*, 3(5), 83–102. Doi: [10.22075/jlrs.2017.1813](https://doi.org/10.22075/jlrs.2017.1813) [In Persian]
- Malmir, M. E., & Vazileh, F. (2017). The State of the Qur'an: A New Reflection on Secondary Meanings of Interrogation based on Hafez's Ghazals and Qur'anic Verses [Dowlat-e Qur'ān: Ta'ammoli no bar Ma'ānī-ye Sanavī-ye Estefhām bā takye bar Ghazaliyāt-e Ḥāfeẓ va āyātī az Qur'ān-e Karīm]. *Literary-Qur'anic Research*, 5(2), 59–94. [In Persian]
- Natel-Khanlari, P. (1998). *History of the Persian language* [Tārikh-e Zabān-e Fārsī] (6th ed.). Tehran: Ferdows. [In Persian]
- Natel-Khanlari, P. (2003). *Persian Grammar* [Dastūr-e Zabān-e Fārsī] (19th ed.). Tehran: Toos. [In Persian]
- Nicholson, R. (2001). *Commentary on Rumi's Masnavi* [Sharḥ-e Masnavī-ye Ma'navī-ye Mowlavī] (Book 2). Tehran: Toos. [In Persian]
- Quran. (2006). *The Holy Qur'an* [Qur'ān-e Majīd] (H. Elahi Qomshe'i, Trans.; 4th ed.). Qom: Islamic Propagation Publishing. [In Persian]
- Rajaei, M. K. (2013). *Ma'alim al-Balagha in Semantics, Rhetoric, and Badi'* [Ma'alim al-balāgha dar 'elm-e Ma'ānī, Bayān va Badī']. Shiraz: Shiraz University Press. [In Persian]
- Sadeghian, M. A. (2003). *Balance of Speech in Meanings and Rhetoric* [Tarāz-e sokhan dar Ma'ānī va Bayān]. Yazd: Reyhaneh al-Rasul. [In Persian]
- Seminary Scholars. (2007). *The Enrichment of the Literate* [Mughni al-adīb]. Qom: Qods Publishing. [In Persian]
- Seyyed Qasem, L. (2017). *Rhetoric of Syntactic Structures in the History of Beyhaqi* [Balāghat-e Sākhthārḥā-ye Nahvī dar Tārikh-e Beyhaqī]. Tehran: Hermes Publishing. [In Persian]
- Shafi'i Kadkani, M. R. (2012). *Resurrection of Words* [Rastākhīz-e Kalemāt]. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Shamisa, S. (2014). *Meanings* [Ma'ānī]. Tehran: Mitra Publishing. [In Persian]
- Shirazi, A. A. (1989). *The Art of Rhetoric (Persian Commentary on Mukhtasar al-Ma'ani)* [Āyīn-e Balāghat (Sharḥ-e Fārsī-ye Mukhtasar al-Ma'ānī)]. Qom: Islamic Propagation Office. [In Persian]
- Taftazani. (1416 Hijri). *Mutanawal* (4th ed.). Qom: Mahdiyya Publishing. [In Persian]

- Tajlil, J. (1991). *Meanings and Rhetoric* [Ma'ānī va Bayān] (5th ed.). Tehran: Academic Publishing Center. [In Persian]
- Taqavi, S. N. (1984). *Speech Norms in the Art of Meanings, Rhetoric, and Persian Badi'* [Hanjār-e Goftār dar Fann-e Ma'ānī, Bayān va Badi'-e Fārsī]. Isfahan: Isfahan Cultural Center. [In Persian]
- Taheri, H. T. (2007). Questioning and its Secondary Purposes in Hafez's Ghazals [So'āl va Aghrāz-e Sanavī-ye ān dar Ghazaliyāt-e Ḥāfeẓ]. *Humanities Research Journal of Al-Zabrah University*, 17–18(68–69), 87–118. [In Persian]
- Zamani, K. (2007). *Comprehensive Commentary on the Masnavi* [Sharḥ-e Jāme'-e Masnavī-ye Ma'navī] (Vol. 2, 16th ed.). Tehran: Ettela'at Publishing. [In Persian]